

# Možné světy v literární teorii: hra interdisciplinarity

Ruth Ronenová

Koncepce možných světů se v posledních letech stala produktivním a zajištěným populárním pramenem pro teoretické práce o literatuře. Její popularita upomíná na takové pojmy jako „řečové akty“, „kompetence“ a „jazyk“, které, převzaty z jiného oboru, se v určité fázi dějin literárního bádání zdají být všudypřítomné. Zkoumání spojené s ideou možných světů a jejími rozmanitými filozofickými výhonky se na první pohled zdá nabízet nový náhled na některé problémy, s nimiž se literární teorie potýká: fikcionalita, ontologie fikčních světů a fikčních objektů,<sup>1</sup> obecné problémy (generic problems), jako je realizmus atd. Mým zájmem v této práci<sup>2</sup> je podívat se na různé aspekty uvážování o možných světech a zkoumat jejich závažnost pro problém fikcionality. Můj hlavní zájem je proto meta-teoretický: vysvětlit, proč literární teorie vůbec sledává koncepci možných světů přížlivou, poukazat na teoretické a filozofické důsledky spojování této koncepce s koncepcí fikcionality a popsat různé směry, jež se takovým spojováním konceptů otevírají. Ačkoli kvůli prozkoumání transformace, kterou možné světy prodělávají při svém přesunu do jiného oboru, v následujícím textu přefinám hledisko filozofie, nebudu se pouštět do diskuse týkající se vysvětlující síly a užitečnosti možných světů ve filozofii. V tomto ohledu jsou zde možné světy chápány jako konceptní danost.

Ne náhodou je literární teorie v současné době ovlivněna vývojem filozofie. Nedávné trendy ve filozofii jazyka nabízejí pružnější přístup k problémům, jako jsou reference, pravdivostní hodnoty, modality, možné a neaktuální situace atd. — to je fakt, který se intuitivně zamlouvá literární disciplíně snažící se o uchopení vrtkavých kulturních fenoménů, jako je fikce. V druhé části této práce ukážu, jak se literární teorie fikce shoduje s nedogmatickým a převážně nemeařivým diskurzem moderní filozofie a jak z tohoto diskursu může těžit: tento fakt se odráží v nakládání s takovými problémy, jako jsou možnost, pravda a reference. Tento ne-dogmatismus, nutný pro filozoficky výslovný pojem fikce, příznačně charakterizuje teorie (framework) možných světů.

Fikcionalita literárních textů představuje jeden z nejdůležitějších a nejmnohemdiskovanějších problémů, jinné literární teorie čelí. Byly podniknuty pokusy popsat nějakou třídu lingvistických rysů jako ukazatelů fikčnosti textu: epické přetextum,<sup>3</sup> volná nepřítelň řeč atd. Jinými slovy, je empiricky možné vyjmenovat třídu textových ukazatelů, z nichž alespoň jeden by zdánlivě měl signalizovat fikčnost. Přesto platí, že i když existují dílsoykratické rysy fikčních textů a i když se musí fikčnost odrážet v lingvistických složkách textu, existují alespoň dvě námitky, jež lze vznést proti pokusům zroztřit fikčnost s textovými ukazateli: (1) I když budeme souhlasit s tím, že fikčnost je imanentně textuální povahy a že sémantika fikce by měla být definovatelná,<sup>4</sup> lingvistické řešení tohoto typu je metodologicky neelegantní a neuspokojivé. Žádný seznam textových ukazatelů, který by dle mohli dát dohromady, by neslyšel univerzální ukazatele fikce (fiction-indicators). Takové ukazatele jsou nutně jiné jazyky, žánr od žánru a médium od média (například Hamburgerové epické přetextum se omezuje na literární autorské vyprávění ve třetí osobě a na specifické evropské jazyky). Jinými slovy, i kdyby (hypoteticky) mohla konjunkce úplně třídy ukazatelů fikce ve specifickém kulturním kontextu skýrat dostatečná kritéria pro vylčení skupiny fikčních textů, na půdě teorie musí být taková empirická třída nahodilých rysů považována za nedostatečně a nešikovně řešení fikčnosti.

(2) Další důvodem proč odmítnout existenci třídy textových rysů fikční promíny (fictional discourse) je to, že se učíme pouze jednomu jazyku a stačí nám to k chápání a vytváření jak fikčních, tak nefikčních promíny. Ačkoli čerba literatury vyzdává, aby si člověk osvojil pravidla a konvence, jež nejsou součástí naší normální jazykové (linguistic) kompetence, mohou tato pravidla samozřejmě být částečně pragmatiko-konvenční povahy, a nikoli povahy textuální.

Otázky následujícího typu demonstrují, proč by se měla literární teorie ve své definici fikcionality vypořádat s problémy, jež překračují rozměr textuálních postupů:

Jestliže se ukáže, že v dánských dějinách existoval princ jménem Hamlet, změní tento fakt literární status hry po tomto dánském příndi pojmenovaném? Bude-li Paříž vymazána z povrchu Země jadernou válkou, ale jako pozůstatek této civilizace se zachová výskl *Civoe Glorie*, změní toto zničení naší planety realistický charakter Flaubertova románu? Jsou Napoleon francouzských dějin a Napoleon z *Vojny a míru* tímžé člověkem? Jakou barvu mají oči Emmy Bovaryové? Může se Emma Bovaryová zamlouvat do Raskolnikova?<sup>5</sup>

Tváří v tvář problematickému úkolu definovat fikcionalitu pozitivně, a nikoli specifickaci a omezením textových rysů otevírají se před literární teorii dva směry. Fikcionalita může být vstypována buď v ontologickém statusu objektů, jež jsou literárními texty konstruovány; to znamená, že na fikční texty se pohlíží jako na texty, které konstruují neexistující objekty. Jinou možností literární teorie je situovat fikční povahu textů do vztahu mezi literárními textem a vnější skutečností: mezi autorem a sledem propozic, které vytváří; mezi světem, jak je konstruován textem, a tím, co vime o aktuální skutečnosti, jež nás obklopuje jako čtenáře.<sup>6</sup> Ontologicko-pragmatický náhled na fikčnost vysvětluje, proč se k definici fikcionality nelze dobrat skrze úvahy orientované na text.

Fikcionalita je pojem, s nímž se lze uspokojivěji vypořádat v polemice závazku či nezávazku textu a jeho autora vůči skutečnosti nebo v pojmech ontologie fikčních entit (fictional beings), což obašňuje, proč diskuse o pojmu fikcionalita nemohou zřstat omezeny hranicemi středního proudu literární teorie. Jinými slovy, jelikož postupy orientované na text nejsou přiměřeně náročné na vysvětlení fikčnosti textů, vidíme, proč v souladu s přirozeným sklonem byl problém fikcionality vždy vztahován k otázkám filozofického charakteru.

Určitém lze říci, že úvahy právě formulovaného typu odhalují, proč se filozofický pojem „světa“ ukazuje být vhodným pro definici fikcionality a proč je s ní tak úzce spjat.<sup>7</sup> Je jasné, že pojem světa v tomto kontextu — jako modelový typ, a nikoli jako konstrukt textu — je hodnotný tím, že skýrá přiležitost jak k oddělení fikčního univerza od toho, co je vůči němu vnější, tak k náznačce, že fikční světy jsou modelovány určitými způsoby podle skutečného světa a že specifická povaha tohoto modelování může a musí být definována. Pojem možného světa v této fázi přirozeně vstupuje do diskuse. Možný svět je model sestávající ze třídy objektů, jež se nějak vztahují k aktuálnímu stavu světa a udržují svůj vztah k němu. Všechny vlastnosti této třídy jsou určeny relativně k definici onoho konkrétního světa.<sup>8</sup> Částečná autonomie alternativních a paralelních světů, které se pojem možných světů pokouší definovat formálně, se jeví jako atraktivní řešení problémů fikcionality.

Cíl této diskuse je následující: při zkoumání vzájemného působení mezi literární teorií a filozofií jazyka kolem otázky fikčnosti světů mám v úmyslu zjistovat, do jaké míry toto vzájemné působení stojí na autentických základech: to znamená, do jaké míry je analogie mezi možnými světy a fikčními světy věrná původnímu významu pojmu možných světů. Pokusím se v této práci vyzkoumat, jak je pojem možných světů vlastně interpretován, když se stává součástí teoretického diskursu o literatuře. Budu se zabývat typy modifikací, jinné tento pojem prochází, když je převzat a adaptován jiným oborem. Jinými slovy stojí otázka tak, nakolik je pojem možných světů, běžně užíván literární teorií, užíván autenticky a přesně. Jde snad o pouhou popularizaci pojmu, který byl adoptován nutně metaforicky a nepřesně? Nemá-li je pojem možných světů, jež přenesl a doslovně chápání pojmu možných světů od literární teorie vyzdává. Můj cíl je tak dvojitý: je zaměřen jak na explikaci pojmu možných světů jako pojmu filozofického, tak na analýzu podstaty fikcionalita a literární disciplíny, kde druhá jmenovaná je teoretickým rámcem, v němž fikcionalita patří k integrálním objektům zkoumání. Je proto mým cílem vysvětlit pojmovou hru a vzájemné působení mezi filozofickým pojmem a literárním oborem. V následujícím oddílu popíšu specifické pojmové rysy možných světů a budu analyzovat způsoby, jak tyto rysy odpovídají případu fikčních světů nebo jak jsou pro něj relevantní.

**Jsou fikční světy možné světy?****Možné světy jsou neaktuálními stavy světa**

První problém, před než nás pokus o definování fikcionality za pomoci možných světů stavi, tkví v pojmu aktuality. Víra v možné světy vychází z předpokladu, že věci se mohly odvíjet jinak a že je možné popsat alternativní cesty, limity se věci mohly ubírat. Jinak řečeno, ontologická víra v možné světy odlišné od světa aktuálního předpokládá modální diskurz umožňující prezentace neaktuálních věcných stavů. Hlavní motivace pro rozvinutí pojmu možných světů spočívá v pokusu dodat modálnímu pojmu konkrétnost a ontologičtější významu, jako takové poskytlí možné světy způsob, jak lze mluvit o neaktuálních věcných stavech odvozených od věcných stavů, jež jsou aktualizované ve světě (příkladem je svět, v němž Nixon nebyl zvolen americkým prezidentem), a o alternativních paralelních světech (například o světě, v němž nejsou žádné vědní poznatky o autoritativních paralelních světech (například o světě, leč konkrétních situacích).

Fikční světy jsou takovými neaktuálními věcnými stavy; přesto však jako třídy k sobě vzájemných objektů nejsou — na rozdíl od možných světů — „totalitními možnostmi, jak mohl svět být, resp. stavy či historiení uplného světa.“<sup>10</sup> Zdá se být neintuitivní zacházet s fikčními světy jako s neaktualizovanými stavy světa nebo jako s možnými situacemi, které nenastaly, jinak vyjádřeno, ačkolí pojednávají o neaktuálních světech za pomoci konkrétních ontologií možná nabízí produktivní řešení problému fikcionality; fikční světy nejsou alternativními možnostmi, jak mohl svět být.

Literární teorie fikcionality (literary theory of fictionality) využívající pojmu možných světů tudíž, jak se zdá, vyžaduje významnou modifikaci pojmu aktuality. Fikční světy nejsou v principu spojeny s aktuálními světem tak bezprostředně jako možné světy. Není proto tak snadné je definovat jako neaktualizované stavy světa.

Podívejme-li se blíže na specifické verze modelů možných světů, objevíme tři stavo-  
viska vůči aktualitě možných věcných stavů.

(1) Podle jednoho radikálního stanoviska jsou možné světy stejně aktuální jako svět skutečný. Tak podle Lewise,<sup>11</sup> který je hlavním zastáncem takového aktualismu, je termín „aktuální“ termínem indexálním a obyvatelé každého světa nahližejí své univerzum jako to aktuální. Abychom takové ontologické vyřetředosti porozuměli,<sup>12</sup> měli by-  
chom si uvědomit, že pro Lewise jsou možné světy paralelními světy, autonomními „cítními zemi“ s vlastními zákony a se svou vlastní aktualitou. Takové světy neexistují způsobem, který by se lišil od způsobu existence aktuálního světa.

(2) Druhé stanovisko se obvykle nazývá „umírněný realismus“. Možné světy jsou vnímány jako světy skuteční, avšak jen v omezeném smyslu: jsou složkami aktuálního světa. Aktuální svět je komplexní strukturou, jež zahrnuje jak aktualizované fákty, tak způsoby, jak se věci mohly mít. Kupříkladu podle Salmakera<sup>13</sup> jsou možné světy zahrnu-  
v tom, jak reprezentujeme svět v našich propozicích, činích a postojích.<sup>14</sup> Způsob, jak se věci mohly mít, jsou skadebnými složkami skutečnosti. Jsou-li možné světy sou-  
částí modelu aktuálního světa, je nutné vyprávět se s neodbytnou otázkou: Co odlišuje možné světy od aktuálního stavu věcí? Jak možné světy vysvětlují modální pojmy a jak poskytují ontologické specifikace modality? Kripke a Putnam spolu s dalšími filozofy řeší otázky existenciho modu možných světů prohlášením, že možné světy jsou abstrak-  
čními entitami, hypotetickými situacemi, nikoli skutečnými „paralelními světy.“<sup>15</sup> Rozlišují tak mezi ontologií aktuálního světa a ontologií hypotetických možných konstrukcí, jež formují neaktuální část světa.

(3) Třetí stanovisko nepřijímá možné světy jako druh heuristické nebo vysvětlující síly, a tím pádem ani žádný typ aktuality. Nejběžnějším východiskem pro odmítnutí tohoto pojmu je argumentace, že věřit v možné světy předpokládá existenci nějakého aktuálního světa — a tato víra je v zásadě nepřijatelná. Nýčus aktuality jako výdu-  
přijímá aktuality svět jako ten nejlepší, nevyhnutelný a jediný, který mohl být aktualizován, ale také současně umírněného stanoviska, jež se rozhodlo nazírat aktuality svět jako na-  
hodlost. Aktualita je relativní pojem, a je proto nerozlišitelná od neaktuálních stavů světa. To se může levit jako jiná verze Lewisova přístupu, avšak zatímco Lewis přijí-  
sjuje absolutní realismus všem světům, filozof jako Goodman nepřijímá existenci žád-

němu. Lewis vidí všechny světy jako skutečné a konkrétní; Goodman vidí všechny světy jako verze podléhající radikálnímu relativismu.<sup>16</sup>

*Fyzik pokládá svůj svět za reálný a přidává mystický příběh, neprovidelnosti a zdánlivosti jiných verzí na vrub nedokonalosti vnímání, narážím pouze nebo poetické řešení: Fenomenalisa pokládá za základ percepční svět... Pro přírodněho smrtelníka se všechno vědeckých, uměleckých a percepčních verzí nějakým způsobem odvíjí od běžného, stabilního světa, který si zřídil vědecké a umělecké tradice a z vlastního boje o přežití. Tento svět je skutekům tím, který se nejčastěji považuje za reálný, neboť realita ve světě, obdobně jaký realismus v matbě, je do značné míry zvláštností zryku.<sup>17</sup>*

Tato tři stanoviska vůči heuristické úloze možných světů, jejich stupni aktuality a jejich pozici ve vztahu k aktuálnímu světu už naznačují hlavní problém, s nímž se setkává adaptování tohoto pojmu pro popis fikčních světů. Zatímco stanovisko possibilismu tak, jak ho navrhuje Lewis, vede k ontologické vyřetředosti, s níž mnoho filozofů neshodlasi, ona běžnější koncepce možných světů jako abstraktních entit nebo hypotetických stavů popisující to, jak svět mohl být, není pro fikci (fiction) dostatečná. Absolutní relativismus toho typu, který propague Goodman, je v rozporu s kulturně daným chápáním rozdílu mezi fikcí (fiction) a skutečností, ačkoli se tato dělicí čára může uvažat jako nezřetelná.

**Možné světy jsou hypotetické třídy objektů a vlastnosti**

O možných světech lze uvažovat jako o abstraktních konstrukcích formujících alterna-  
tívní modely světa, jako takové připouštějí možnost modelu světa, který neobstahuje žádné entity, jediným omezením v konstruování hypotetických modelů světa je jejich logická možnost, a je tedy logicky možné hovořit konkrétními pojmy o prázdném světě. Nejle-  
je to to, že — jak ukážeme níže — logická možnost není nutné platným kritériem pro konstrukci fikčních světů; je to spíše tak, že abstraktně-hypotetická povaha možných světů, která děluje jejich alternativnost, vůči aktualitě a která připouští možnost prázdnoty, od-  
poruje samotné podstatě fikcionality. Fikční světy jsou z definice svými „jehodnotnými“ („pregnant“), konkrétními konstatacemi objektů, a nikoli abstraktními konstrukcemi:

*Možný svět není třidou holou, nýčž luxurně vybavenou. Nebudeme hovořit o abstraktních typech možných světů, jež neobstahují seznam individuí, ale o „jehodnotném“ světě, z něhož je třeba znát všechno individua, jež v něm hrají roli, a jejich vlastnosti.<sup>18</sup>*

„Přnost“ fikčních světů implikuje, že konkrétnost ontologií fikcionality (fictional ontology) závisí na přítomnosti konkrétních fikčních entit. Fikční světy jsou světy, které obsahují nějaký typ konkrétní skutečnosti. Jestliže tedy nedecne pojímat fikční světy jako meta-  
ru, pohližet na možné světy jako na hypotetické abstraktní třídy nadává smysl a nemů-  
že být využitelné při popisu fikčních světů, jinými slovy, zdá se, že pojem „svět“ je v obou pojetích používán rozdílně. Zatímco ve filozofickém pojetí má svět status pojmovou kon-  
strukce, v literární teorii se světy doslovně rozumí konstatac konkrétních konstrukcí.  
„Přnost“ fikčních světů tak problematizuje další aspekt spojení mezi možnými světy a fikčními světy, neboť fikčnost vylučuje abstraktní a hypotetickou povahu možných stavů světa.

**Možné světy jsou alternativními světy, jež umožňují****příchnu identifikaci s aktuálními třídami objektů**

Je možné identifikovat stejnou entitu napříč odlišnými světy? I když tato entita může být charakterizována, lokalizována, ba i nazývána v každém světě. Jinak. Mchli bychom například přít s hypotetickým světem, v němž se Napoleon narodil o století později, anž bychom ztratili Napoleovou identitu (jak je tomu například v Nabokovově Adě). Pojem *identita napříč světy* (trans-world identity)<sup>19</sup> je dalším aspektem teorie možných světů, který jde většic analogii s pojmem fikcionality a současně jí číní problematickou.

Lewis popisuje alternativní světy jako světy paralelní nebo jako vzdálené planety, jež jsou nutně autonomní. V důsledku toho odmítá identifikace napříč světy jako nemyslitelné a odporující přirozenosti jsoucna.<sup>26</sup> Kripke naproti tomu prohlašuje, že možné světy jsou typem mini-světů popisujících totální způsobů, jak se to s věcmi mohlo mít. Zí Kripke předkládá příklad s hrou pravděpodobnosti, v níž jsou vrhány dvě kostky: „Třicet šest možných stavů kostek je třicet šest možných světů: „jen jeden z těchto mini-světů — ten, který odpovídá výsledku, s jakým jsou kostky fakticky vrženy — je aktuální svět“, ale ty zbylé se stávají zajímavé, když se ptáme, jak pravděpodobný nebo nepravděpodobný onen aktuální výsledek byl.“<sup>27</sup> Ač je zřejmé, že možné mini-světy mohou představovat komplexnější případy přístupnosti a identity napříč světy než ty, jaké manifestuje případ kostek, už z tohoto příkladu je jasné, proč takový koncept postibilitu nemůže být přijat jako model pro fikci. Zatímco se Kripke pokouší tímto zdravému rozumu odpovídajícím způsobem řešit problém identity napříč světy, fikční světy a priori představují mnohem komplikovanější způsob spojení na identitu napříč světy (tuto komplexnost částečně demonstuje výše zmíněná otázka o Napoleo-novi ve fikci a v dějinách). Fikční světy jsou světy paralelními — nejsou totálními světy, a jako takové pravděpodobně nastočí problémy, jež se u případu s kostkami neobjevují. Identifikovat kostky v aktuálním světě s každým jejich zjevem v alternativních stavech světa se nám podaří s větší pravděpodobností než identifikovat historického Napoleona s jeho (dost možná deviantní) inkarnací ve fikci.

#### Možné světy jsou odlišeny od nemožných světů

Hlavní neslučitelnost mezi možnými světy a světy fikčními se ukazuje v pojmu možnosti. Zatímco idea možných světů nebo neaktuálních stavů světa se váže k logice a pravděpodobnostem aktuality, model pro fikční světy by měl být s to přizpůsobit se logice, která se odvíjí od logiky standardní. Možné světy jsou možné, zatímco fikční světy by mohly být nemožné. Tento bod lze vyjádřit ještě radikálněji. Idea možných světů má předurčeno, že musí rozlišovat neaktuální, avšak možné věčné stavy od těch nemožných. V teorii, která by se měla zhostit fikčnosti světů, se nemožnost nejen připouští, ale standard možnosti není vůbec ožehavou otázkou. Nemám zde na mysli fakt, že fikční světy mohou zahrnovat nadpřirozené prvky, ale fakt, že kontradike nejsou příčinou zhroutení koherence fikčních světů.<sup>28</sup> Fikční světy tak vyžadují nějaký alternativní princip, jako je kompatibilita podobně, aby bylo lze rozlišit mezi „možnými“ a „ne-možnými“ fikčními světy.

Navíc fikční světy mají logicko-sémantické vlastnosti, z nichž tradiční logika nemůže vydat počít. Abychom tento bod vyjasnili, můžeme se poučit nahlednutím do problematické kontrifiktuální principu podobnosti, jehož se v začátcích s kontrifaktualy využívá. Lewisova práce o kontrifaktálech je pokusem podat snadně vysvětlení kontrifaktualní situace pomocí možného světa více nebo méně blízkého aktuálnímu. Pravdivost kontrifaktálu nemůže být určena ze znalosti pravdivostních hodnot antecedentu nebo konsekventu kontrifaktualu („jistěže upustím sklenici, rozbitje se“). Spíše je to tak, že kontrifaktual je pravdivý v nějakém světě jen v tom případě, kdy je konsekvent pravdivý ve všech nejbližších (nearest) možných světech, v nichž je pravdivý antecedent. Anž bych se do této filozofické analýzy pouštěla hlouběji, řada bych poukázala na způsob, jímž problémy inferance v neaktuálních situacích řeší Lewis a další teoretici možných světů. Lewisův přístup ke kontrifaktualům, stejně jako Kripkeho příklad s vrháním kostek, ukazuje, že pravdivost propozic o možných světech můžeme dedukovat nebo určit tak, že se spolehneme na podobnost těchto světů s věcnými stavy uskutečněními ve světě. Jinými slovy řečeno, kdyby bývaly kostky padly jinak, neobtěželo by to žádnou změnu v zákonech pravděpodobnosti nebo logice světa. Tak i idea podobnosti v případě kontrifaktualů zaručuje, že ve světech, jež jsou nejbližší světem aktuálním, neexistují žádné vily chytalci sklenice před dopadem na podlahu, že existuje standardní „pezen-ská“ gravitační síla a že sklenice nemůže bezpečně spočívat na stole a současně rozbita na kusy ležet na podlaze.

Tento pojem podobnosti se plně manifestuje v definici možných světů jako *maximálních tříd* (maximal sets). Když filozofové předpokládají, že nastane nějaký alternativní možný

svět, v němž platí jiná třída stavových propozic (např. ta, v níž kostky padnou jinak), všechny další oblasti aktuálního světa, které se neocitly v rozporu s nastáním onoho možného světa, si nadále udržují platnost. Filozofická definice možných světů předpokládá, že každý svět je úplnou třídou výroků (complete sets of propositions), a nikoli nějakým částečným světem složeným pouze z explícitně tvrzených propozic. V jiném světě, kde byly kostky vrženy jinak, nadále předpokládáme, že gravitační síla je patrná, že krychle mají hranavy tvar a že lidé dýchají a mají dvě nohy. Tato maximálnost světů není sama o sobě bez problémů: plyne z ní, že v nějakém světě můžeme učinit nějakou hypotetickou lokální změnu (že sklenice opravdu spadla) a maximalizovat celkovou podobnost ke světu aktuálnímu — tj. že jsme „zaminčali“ aktuálním světem v jednom bodě a potom nechali zákony přírody působit bez dalšího vmeškování.<sup>24</sup>

Všci se ovšem mají tak, že fikční světy vyžadují logiku, jež není obvyklou metalogikou ne-fikčních propozic, logiku zahrnující odlišné zákony vyplývání a reference. V kontextu fikčních světů tak nemůžeme přijímat maximalizaci tříd. Kdybychom měli maximalizaci třídy vztahnou do fikčních světů, ocitli bychom se tváří v tvář absurdní situaci, v níž by Nixon byl součástí každého fikčního světa vytvořeného za jeho času. Fikce nám však naopak brání v tom, abychom do ní vrazovali obsah, který není explicitně nebo implicitně uveden výroky textu a který je odvozen od toho, co je — v tomto kontextu — nepodstatnou znalostí světa. Fikční světy tak vyžadují odlišné zákony vyplývání, než jsou ty, jež platí v našich pojetích jiných světů.<sup>25</sup>

Stejně tak i sémantika fikce je jedinečná. Ačkoli panuje shoda, že jazyk je strukturován tímtež způsobem ve fikčních i ne-fikčních promluvách a že slova nesou třež významy ve fikci jako při normálních jazykových úžitcích,<sup>26</sup> fikční promluva se podřizuje sémantickým principům a konvencím, jež v normální promluvě nepatí. Fikční promluva aktivně typ sémantiky znany „fuzy“,<sup>27</sup> tedy sémantiku, jejíž predikáty jsou mnohoznačné nebo vágní a kde neexistuje referenční kontext k odstranění mnohoznačnosti. Podle livného a Riesenra<sup>28</sup> by adekvátní sémantický výklad pojmu fikce měl ponechat prostor pro heterogenitu a vágnost coby její centrální rys. Takový model by se měl rovněž pokusit o definici syntaktických a sémantických ukazatelů fikcionalty, jako jsou specifické uvozovací fráze, představení vypravěče v první osobě, jenž nesmí být ztotožňován se skutečným autorem textu, specifické sledy času atd. Přesto však jsou tyto ukazatele pouhými konvencemi pro zavedení fikčních světů, a nikoli pro operování s různými sémanticko-syntaktickými systémy.

Alternativní zákony vyplývání a alternativní sémantické konvence promluvy poukazují na to, že ne všechny aspekty fikcionalty se řeší odkazem k možným světům. Fikční svět vyžaduje model, který by zohledňoval jeho odlišné zákony vyplývání a identifikace — odlišné jak ve vztahu k zákonům aktuálního světa, tak ve vztahu k zákonům ne-aktuálních a možných věcných stavů. Ve fikčním světě, jako je svět románu *Otec Gerio*, se setkáváme s otázkou, co by se bývalo stalo, kdyby nějak postava, dejme tomu Rastignac, chodila po ulicích Paříže 19. století. Fikční svět se dozajista váže na horizonty aktuality (frames of actuality) a závisí na nich. Současně by model fikce (model of fiction) měl fikci přiznávat neredukovatelný stupeň autonomie. Fikční světy nejsou části celkových historií světa. Nejsou abstraktními hypotetickými konstrukcemi, ale něčím jiným. Fikční světy se vztahují ke světu aktuálnímu, ale nejsou nutně možnými alternativami tohoto světa. Mnoho zahrnovat nemožné situace, nemožné entity a mnohou podléhat rozličným zákonům pravděpodobnosti. Paříž obyvatelé fikčních postavami a hypoteticky vybavená nemožná místa nemůže být přirozeně spojena s Paříží aktuální. Zákon minimální odchylky<sup>29</sup> je ve fikci krajně problematický.

#### Ontická povaha možných světů je definována relativně k aktuálnímu světu

Jedna z výhod možných světů spočívá v tom, že dodávají konkrétní obsah modálnímu rozlišení mezi nutností a možností. Nutně tvrzení je tak pravdivé ve všech možných světech, zatímco tvrzení možné je pravdivé alespoň v jednom světě. Konkrétnost možnosti je dosažena díky předpokladu, že svět ztělesňuje alternativní možnosti, jak se věci mohly udát. Z toho vyplývá, že se — přinejmenším hypoteticky — můžeme situovat mimo aktuální svět, přehlédnout všechny možnosti, které nebyly aktualizovány.

a určit, která propozice je pravdivá v kterém světě. Možnost je proto otázkou porovnání věcných stavů, jež platí v různých světech — a je to jedna z motivací pro vypracování ideje možných světů. Taková idea možnosti však může vést k metafyzickému platonismu podzřelé provenienc, dle něhož člověk může být situován do metafyzického hlediska a kontemplotovat modelovou strukturu univerza.<sup>39</sup>

Putnam, který se s tímto problémem pokouší vypročdat a současně pojmá možných světů udřít, prohlašuje, že idea „všech možných světů“ přináší mnoho problémů — „jmenovité, jak máme mít epistemický přístup k tomuto platonickému nebi tříd, o nichž předstíráme, že je popisujeme.“<sup>41</sup> Putnamovo řešení nespočívá v pokusu vysvětlit možnost skrze možné světy, ale definovat druhé jmenované jako relativní k fixovanému jazyku. Možné světy definované jako na jazyku nezávislé hypotetické situace nutně musí vést k platonickému nebo metafyzickému pohledu na možnost. S jiným řešením přichází opět Lewis, který prohlašuje, že výrazem „aktuální“ lidé v každém možném světě nazývají přehlazením všech možných světů. Lewisovo stanovisko dává smysl, zabývámeli se fikčními světy. Ve fikci je čtenář — třebaže si uvědomuje, že jde o svět fikční — ochoten přiznat tomuto světu určitou autonomii vis-à-vis realitě, epistemicky se podobně zkontrolovat své přesvědčení. Mimo to moderní literární teorie pohlíží na mimetické stanovisko (totiž že literatura je prostředek pro přímé reprezentování, nebo dokonce reflektování skutečného světa) jako na zastaralé. V ne-mimetickém pojetí je fikci zaručena pozice, větší níž není postavení skutečného světa nějak privilegovaně. Uznává se, že modry a stupně spojení se fikčních světů na svět skutečný odřáží rozdílné reprezentací konvence a nikoli fixovanou podobnost. Autonomie fikčních světů autonomie, kterou se literární teorie usilovně snaží zachovat, určitým způsobem působí proti pokusu popsat tyto světy prostřednictvím specifických podobnosti a stupňů dosažitelnosti (accessibility)<sup>42</sup> mezi světy. Navíc tato autonomie odzbrojuje ideu možnosti v kontextu fikčních světů.

Tady, stejně jako v předchozích kontextech, se zdá, že literární teorie těžší spíše z radikálního filozofického pojetí možných světů než z pojetí umírněných. Pouze jsou-li možné světy uchopeny jako (do určité míry) světy hermeneutické, větší mírou nemá aktuální svět žádné privilegium, mají šanci dodat literární teorii při jejím zacházení se světy fikce vysvětlovací sílu.

#### Možné světy jako klíč k sémiotizaci modelů světa

S ohledem na výše řečené se zdá, že o fikčních světech lze uvažovat jako o světě možném v radikálně modifikovaném smyslu. Analogie mezi fikčními a možnými světy musí respektovat přísná omezení. V důsledku toho lze o „možném světě“ uvažovat jen jako o metafoře pro fikční existenci. Máme-li tento bod širou, můžeme prohlásit, že přesun koncepce možných světů z filozofie do teorie možných světů (složky aktualit, posibilitismu, konkrétních a abstraktních modů existence, dosažitelnosti a identity napříč světy) ukazuje, že tyto koncepce jsou interpretovány odlišně, jsou-li aplikovány na případ fikčních světů. Z toho lze vyvodit, že megaloborový posun možných světů z filozofie do literární teorie s sebou nutně nese nezanechatelnou ztrátu původního významu. Abychom mohli charakterizovat možnou míru vztrosti literární teorie původní koncepci a neautentickými výpůjčkami a metaforyčnými a doslovnými přejímáními koncepce. Na tomto podkladě lze dojít k závěru, že úžití možných světů v literární teorii musí být nutně nejen metafyzické, ale i neautentické.

Jeli tomu tak, vystává samozřejmě otázka, proč vůbec literární teoretici koncepcí možných světů užívají, jestliže jsou takové koncepce relevantní v nejlepší případě metaforyčny a v nejhorším jsou k problému fikce relevantní velmi omezeně. Abychom tuto otázku zodpověděli, měli bychom se podívat na povahu širšího filozofického kontextu, v němž byl pojem možných světů vyvinut.

Teorie možných světů odřáží dalekosáhlejší filozofický pokus uvolnit význam určitých filozofických koncepcí a je jeho součástí, jako takové skývají možné světy vzhledem oporu pro chápaní fikcionalit pomocí sémiotických modelů světa. Mám zde na mysli zejména

trend reprezentovaný filozofy, jako jsou Putnam a Kripke, kteří otevírají cestu sémiotickému přístupu ke koncepci světa obecně a možných světů zvláště.

Vývojové tendence ve filozofii jazyka a v moderní logice v posledních letech nabývaly možná řešení různých aspektů fikcionalit. Tyto vývojové tendence, jejichž důležitou součástí tvoří rostoucí zájem o možné světy, nám umožňují definovat světy jako sémiotické modely. Abychom zpětně vysotopovali, jak lze k tomuto závěru dospět, budu zkoumat dva aspekty problému fikcionalit, k nimž se nejdříve interpretace filozofických koncepcí vztahují nejmánozřejměji: (1) logicko-sémantický problém pravdivosti hodnoty fikčního diskursu a (2) problém referování k fikčním entitám — ontologický status fikčních entit a jejich vlastností.

K těmto problémům zde budeme přistupovat z literárního hlediska, jinými slovy, abychom se v přítomném kontextu vyhnuli rozsáhlejší filozofickým úvahám, dotkneme se soudobých filozofických témat z perspektivy teorie fikcionalit a ukážeme, jak může tato teorie ze soudobých filozofických pozic těžce naznačit rovněž, kde by výpůjčky z filozofie mohly působit problémy.

#### Pravdivostní hodnota fikčního diskursu

Problém, který vystává v souvislosti s pravdivostní hodnotou fikční promluvy, je součástí obecnější otázky: podléhá fikční promluva stejným pravidlům logiky a sémantiky jako běžná promluva? Jelikož fikční promluva nereferuje k aktuálním stavům světa, lze pochybovat o tom, zda na ni můžeme pohlízet jako na typ promluvy s pravdivostní hodnotou. Podle pozic až donedávna zastávaných filozofy nespĺňuje fikční propozice jako „Emma Bovaryová spáchala sebevraždu“ základní kritérium pro faktování výrok: neexistuje žádná pravdivá existenciální presupozice připsující Emě existenci. Propozice je tak nahližena buď jako nepravdivá (Russell), nebo jako ani pravdivá, ani nepravdivá (Strawson). Toto stanovisko tvoří část toho, čemu se říká korespondenční teorie pravdy, podle níž je pravdivostní hodnota propozice určena korespondenčním vztahem stavem platným ve světě. Když nějaký výrok referuje k neexistujícímu individuu, nemůže ten výrok korespondovat se skutečností, a je proto nepravdivý (něbo postarád pravdivostní hodnotou). Pohlížeme-li na pravdu jako na určitou relaci, v níž větší sobě stojí mimojazykový věcný stav a jazykové vyjádření, nemůže být aplikována na fikci, neboť fikce nereferuje k mimojazykovým stavům. Fikční promluva je s takovým pravdivostním standardem založeným na korespondenci nekompatibilní.

Alternativně může být pravda definována nikoli prostřednictvím korespondence, ale v ohledu pragmatikém. Pragmatická teorie pravdy nahrazuje metafyzické vidění pravdy jako podstatné korespondence mezi světem a jazykem (à la Russell) flexibilnějším viděním pravdy. Pravdivost nějaké propozice může spočívat na těch nejbližších standardech předsvědčení nebo oprávněně tvrditelnosti (warranted assertibility). Pravda není nějaký fixovaný všeobecný standard; je spíše proměnlivá a prozatímní. Pravdivostní hodnotu výroku určují jeho praktická užítí. Aniž bychom se pouštěli dále do rozmanitých stanovisek v obou táborech, měli bychom poznamenat, že posun od prvního pojetí pravdy k druhému svědčí o jasném uvolnění filozofického standardu pravdy. Soudobá filozofie nám umožňuje referovat k objektům, jež jsou známy jenom věgně či částečně. Vynutit logický model pravdy možné světy a pro kontraktualitní situace a pokus zkoumat pravdivostní standardy v množinách kontextech si vynutily uvolnění pravdivostních standardů. Ukázalo se, že v našich jazykových úžitcích můžeme rozhodnout, zda je nějaká propozice pravdivá, nebo tvrditelná dokonce i tehdy, když nereferuje k žádnému objektu existujícímu v určitém čase a prostoru. Pravdivé a nepravdivé tvrzení můžeme od sebe odlišit, dokonce i když jsou existence nebo existenciální modus objektů dány promluvy pochýbně nebo neurčitě.

S pravdivostí fikci se v rámci korespondenční teorie pravdy a v rámci pragmatické teorie pravdy zachází velmi odlišně. Abychom byli přesnější, korespondenční teorie probíhá fikce řešit nemůže, neboť odnírá — jak jsme ukázali výše — jakýkoli pokus hovřit o pravdivosti propozice o neexistujících entitách. Některé rysy této teorie pravdy se však ve specifických pokusech řešit otázku pravdy ve fikci přece jen odřáží. Sluší se poznamenat, že logický problém pravdy se v kontextu fikce vynořuje s obzvláštní silou, protože fikce zpochybňuje aplikovatelnost standardní logiky na promluvy o neexistujících

individuálních, a to za předpokladu, že propozice o oněch individuálních nenessou žádná univernální sémantická znaménka ohlašující jejich neexistenci. Budeme-li sledovat cíle korespondenční teorie pravdy, problém fikční promluvy se vyřeší vložením dělicí čáry mezi fikční a nefikční promluvu (tím, co Pavel<sup>33</sup> označuje termínem *segregationistický* přístup k fikci). Podíváme-li se na jeden typický způsob zacházení s fikcí ze segregationistické perspektivy, Searle<sup>34</sup> popisuje fikční řečové akty (*fictional speech-acts*) jako *předstírané referenční akty*. Princip předstírání nabízí způsob oddělení fikční promluvy od promluvy nefikční: uvádí každý fikční výrok indikátorem ohlašujícím, že nejde o nic víc než jen o předstírané referování, tázání, tvrzení atd. Suspendovat logické zákony tím, že se k fikční promluvě přidá nějaký operátor ohlašující fikčnost, je často navrhovaným řešením. Kupříkladu Lewis<sup>35</sup> popisuje operátor fikčnosti jako „intenzionální operátor, který může být analyzován jako omezený univerzální kvantifikátor nad fikčními světy“. Jinými slovy, je-li nějaké tvrzení uvedeno formou „je fikce f P“, pravdivost daného fikčního tvrzení (P) je uzávěra na implikaci fikčního operátoru (f) (*is closed under implication of fictional operator*),<sup>36</sup> jež omezuje důsledky z takových tvrzení vyzvené. Podobně i „Castañeda“<sup>37</sup> popisuje rozdíly mezi větou v denním tisku a větou v literárním textu jako rozdíly operátorů, v jejichž působnosti se daná věta nachází. Všechny věty literárního textu jsou podřazeny příběhovému operátoru, který naznačuje titul textu „V příběhu X...“.

Modální operátory, které definují a ohraničují fikční promluvu, opravdu slouží k oddělení fikční promluvy od promluvy nefikční. Takové operátory mohou však rovněž posloužit i k vyšetření částečné izolaci fikční promluvy od nefikčních kontextů. Podle Pavela<sup>38</sup> je fikcionalita globální strategií textu a jako taková si zachovává autonomii nějakého fikcionálního univerza. Místo aby byly fikční světy popisovány jako světy vybočující v určitých bodech ze světa aktuálního, je fikcionalita definována jako jistý druh „chráněné zóny“ (safe zone), jež dovoluje fikcionálním dedukcím odchylovat se od legitimní dedukce ve faktických kontextech. Takové stanovisko nám umožňuje pohlízet na aktuální svět nikoli jako na nějakou danost, ale jako na kulturní verzi skutečnosti, která je — tak jako verze fikční — závislá na konvencích.

Fikcionalita, která je viděna jako globální ontologická strategie nebo jako pragmatický operátor nad fikčními světy, ověřit dříve dvanám o *intenzích standardů pravdy*. Fikční promluva vytváří své vlastní *univerzum diskurzu*, ve vztahu k němuž jsou výroky buď pravdivé, nebo nepravdivé. Filozofické problémy spojené s fikcí nevyvstávají, jakmile je opuštěna metafyzická koncepce pravdy. Rorty<sup>39</sup> navíc navrhuje, aby silný sémantický vztah mezi slovy a skutečností byl nahrazen tím nejslabším sémantickým vztahem „mluvení o“, protožé fyzikální vztah mezi jazykem a skutečností může vést k absurditám, jako jsou ty, k nimž dospívá Searle: Russellův axiom existence je připisován objektům bez jakékoli fyzikální existence. Rorty navrhuje pohlízet na vztah „mluvení o“ jako na „takový, jež má být promluvou konstituován — neboť aby bylo o Sherlock Holmesovi, není potřeba nic víc [...] než aby se slovy ‚Sherlock Holmes‘ [...] systematicky mlátilo kolem (banded about)“.<sup>40</sup> Podle tohoto pohledu na pravdu ve fikci samozřejmě referování neváže výraz k nějakému fyzikálnímu objektu; pravdivost reference je určena samotnými zákony diskurzu. Diskurz vytváří objekt, který existuje v nějakém logickém prostoru, a tím nám umožňuje o něm referovat a vytvářet o něm pravdivá tvrzení. Tento pravdivostní standard je odvozen od zákonů platných v onom univerzu diskurzu.

Koncepce pravdy tak v moderní filozofii dozrává posunu ve směru logického standardu: z metafyzického absolutního principu, jež zodpovídá za ustavení vztahu mezi jazykem a světem, se standard pravdy změnil v sémiotický orientovaný princip, prostřednictvím něhož lze popsat způsob, jakým je univerzum diskurzu konstruováno a jakým se řídí. Není překvapením, že se tento posun odráží v pokusech o vypracování se s praxí odlišnými a nepravdivými fikčními tvrzeními. Výše jsem se — poněkud úsporně — zmínila o některých filozofických pokusech přispívat k pravdivosti fikce v kontextu pravdy diskurzu, jež není poplatný aktuálním věcným stavům. Fikce, stejně jako možné světy a kontraktualia, vyžaduje odlišný standard pravdy, standard, který bude brát v úvahu naši schopnost referovat se k možným a nemožným objektům a stavům.

Literární teoretici se ve svém adoptování nové teorie pravdy pokoušeli řešit problém pravdivosti ve fikci navržem specifického vyhodnocení (*principle of validation*) pro

fikci. Filozofie nám umožňuje hovět o referenci a pravdivosti v neaktuálních kontextech. Jestliže však izolujeme případ fikce od ostatních diskurzů o neaktuálních entitách, zůstává otázka týkající se specifických rysů fikčního diskurzu, jež určují, která tvrzení jsou ve fikčním univerzu považována za pravdivá. Jinými slovy jde o to určit, která kritéria odlišují pravdivá fikční tvrzení od nepravdivých. Tak textové tvrzení, že „Charles [Bovary] nakonec stoupl ve svých vlastních očích díky tomu, že měl tak skvělou ženu“, spadá pod omezený úhel pohledu Charlese — úhel pohledu, jehož přičinným je fikční hodnota tohoto tvrzení brána z rezervou: oten výrok je hodnocen jen v mezích své světa přesvědčení dané postavou. Jako fikční fakt se situace, kterou si Charles maluje ve své mysli, zdá být pochybná. Na tom vidíme, že fikční model světa vyžaduje celou řadu sémiotických konvencí, aby bylo učiněno zadost jeho modálním rozsvrtním. V přírodním kontextu byly ve snaze udělit zadost stupňům hodnocení fikčních propozic předloženy rozmanité návrhy, jak specifické definovat pojem pravdy ve fikci.<sup>41</sup> V rámci fikčního univerza diskurzu není pravda určena relativně k mimo-textovému univerzu, ale relativně k fikčnímu světu, v němž pouze některé textové tvrzení mohou uvěřet fakty. Kupříkladu Doležal<sup>42</sup> hovoří o stupních autentifikace, kde autentifikační funkce přispívá propozicím faktičností či nefaktičností. Fikční univerzum má svou vlastní komplexní modální strukturu, v níž některé stavy jsou faktické, jiné hypotetické, nemožné atd. Analogická modální struktura — jak bylo zmíněno výše — činí zadost vztahu mezi aktuálním světem a jinými možnými světy přesvědčení, vzpomínky, předpovědi apod.

Abychom to shrnuli, pravda je jen jedním z logických principů, jež fikce zpochybňuje. Možné světy, které vstupují do filozofických diskusí o neaktuálních stavech a objektech, vyžadují změnu postoje vůči pojmu pravdy. Čím méně metafyzickým a zrušným se pojem pravdy stává, tím vhodnějším se ukazuje být pro definování pravdy ve fikci.

Soudobé filozofické diskuse uznávají fakt, že na promluvu těchto stavů, Putnam a Kripke odmítají korespondenční teorii pravdy, pojem nutně pravdy a jakýkoli druh metafyzického realismu, jež považuje výroky za absolutně pravdivé, nebo nepravdivé. Ještě radikálnější stanoviska odmítají pojem pravdy jako takový. To je například pozice Goodmana<sup>43</sup>:

*Třím na tom, že mnoho světových verzí — některé vzjemně se vylučující, některé tak nesouměřitelné, že jejich konfliktost nebo slučitelnost nelze určit — je stejně správných [...] Správnost však není ani konstruovaná ani testovaná korespondencí s nějakým světem na všech verzích nezávislým.<sup>44</sup>*

Odmítnutí metafyzického realismu a jakéhokoli typu korespondence jako kritéria pravdivosti, nahrazení pojmu pravdivosti pojmem optávaně tvrditelnosti (nebo jiným na kontext vázaným flexibilním kritériem hodnocení) a uznání, že idea pravdivosti by měla být relativní vzhledem k našim rozmanitým verzím a jazykům a měla by být pojímána jako součást teorie rozumnění — to vše jsou znamenité pozitivní změny pro teorii fikce (theory of fiction). Pravda nezahrnuje fixovanou a absolutní pozici, z níž by byly posuzovány pravdivé a nepravdivé verze světa. Tato radikální proměna pojmu pravdivosti se jasně odráží v pokusech dálelně popsat alternativní standardy validace v rámci fikčního světa, neboť koneckonců, jak prohlašuje Putnam, „jakákoli nadřazenost naší verze nad jinými verzemi musí být posuzována a vyhlásována z vnítku našeho souboju verzí; nelze stát na žádném neutrálním místě“.<sup>45</sup> Vyplyvá z toho, že pravda je sémiotický standard relativní vzhledem k nějakému univerzu diskurzu, a nikoli absolutní metafyzický princip.

#### Problém referování k fikčním entitám

Tradiční teorie významu prohlášovala, že význam nějakého termínu je dán konjunkcí vlastnosti s daným termínem spojených. Pojem odpovídající termínu je fixován takovou intenzionální třídou. Jinými slovy, význam vlastnosti termínu určuje jeho extenzi. Intenze termínu je často chápana jako odraz esence druhu pojmenované věci. Skupina filozofů — především Putnam, Kripke a Donnellan — v nedávných letech vystavěla novou teorii reference.<sup>46</sup> V pozici k tradiční teorii reference argumentují Kripke a Donnellan, že vlastní jména referují nezávisle na identifikujících popisech. To znamená, že jméno bude



referovat k danému individuu bez ohledu na to, zda dané individuum vyhovuje nějaké třídě popisů s ním spojených, nebo ne. Můžeme například referovat k Nixonovi, dokonce i když předpokládáme, že žádná nebo téměř žádná z jeho vlastností naplňují (představte si, že Nixon se narodil v Indii před sto lety...<sup>17</sup>). V jiných možných světech nebo možných kontrafaktálních situacích musí mít individuum pouze ty vlastnosti — pokud vůbec nějaké —, které jsou pro něj podstatné.

Nová teorie reference je důležitá v dvojitěm ohledu: za prvé z ní plyne, že významy nejsou fixované paradiigmata pojmu; termín může referovat k nějaké věci, nadázil-li se větší této věci ne správným konvenčním vztahem; termín může fixovat referenci bez ohledu na to, zda je esence dané věci (nebo jakákoli její esenciální vlastnost) známa. Za druhé, nová teorie reference naznačuje, že reference je určena společensky a konvenčně. Diskurzní konvence nám umožňují vyvářet objekty prostřednictvím našeho mluvení, vyvářet objekt diskurzivní silou samotného diskursu.

Loux<sup>18</sup> prohlašuje, že význam je referenční pojem a musí být analyzován v pojmech extenze, ale že je to rovněž pojem modální, který musí být vysvětlen v pojmech možných světů. Nová teorie reference — tím, že nám umožňuje hovoreč o objektech, o nichž nevíme všechno, referovat prostřednictvím pouhé síly jazyka a uvazovat o možných světech, v nichž si objekty nepodržují žádná ze svých identifikujících nebo esenciálních popisů — může vysvětlit status fikčních objektů a způsoby, jimiž fikční diskurz vyvářá světy. Konkrétněji řečeno, tento flexibilitní rámec čini zádat následujícím faktům: (1) Že fikční diskurz může vyvářet nebo konstruovat objekty k níže referuje. (2) Že fikční diskurz může referovat k neuplynulým, ale dobře individovaným objektům; neuplnost nepřekážá identitě entit. (3) Že fikce může konstruovat nemožné objekty a objekty, jež se jasně odchylují od svých protějšků v aktuálním světě. Nová teorie reference nám tak může dovolit zahrnout fikční entitu do třídy sémiotických entit vyvářených jazykem a zavazých svou fikční existenci a svým charakteristikami na síle jazyka.

Na základě takové koncepce je možné říkat se hlouběji na specifickou povahu fikčních objektů, které tvoří fikční model světa. Fikční svět sestává ze sémiotických objektů, jež nejsou nutně individualizované nebo singularní. Například se prohlašuje, že fikční objekty jsou *drůzy*,<sup>19</sup> že jsou logicky neuplné, ale sémioticky úplné,<sup>20</sup> že referovat k nim vyžaduje proceduru univerzální instanciací<sup>21</sup> a že fikční objekty jsou skutečně stvoření náležející do širší kategorie teoretických entit literární kritiky<sup>22</sup> atd. To vše jsou pokusy o jasně vysvětlení specifičnosti fikčních objektů jako objektů sémiotických.

Jinými slovy, individua nejsou skládání esenciálních vlastností a pojmu a jména nejsou konstatacemi identifikujících popisů. Reference je diskurzní procedura zavazá níkolí na mimojazykových esencích objektů, ale spíše na sémiotické úmluvě, že diskurz konstruuje objekt.

Teoretický rámec možných světů nám umožňuje nahližet světy jako sémiotické modely, jako na jazyku zavislé konstrukce:

*Uvažujeme-li o možných světech jednoduše jako o možných věcných stavech reálných k nějakému fixovému jazyku. [...] pak se nezdají být nijak zvlášť podezřelými entitami [...] „Možné světy“ se stávají podezřelými v důsledku pokusu učinit je jasně nazovitelnými na jazykovém rámci, který používáme, když hovoříme o možných věcných stavech nebo „hypotetických situacích“; proč bychom se však o to měli pokoušet?!*

Na rozdíl od názoru filozofů, jako jsou Stalnaker a Lewis, naznačuje právě předestřené stanovisko, že možné světy jsou modely ve znakovém systému. Jinými slovy, v momentu, kdy odmlčujeme metafyzický pohled na možné světy, otevírá se možnost zrozměnit je se sémiotickými konvenčními konstrukcemi světa. V tomto bodu se afinita mezi možnými a fikčními světy stává zřejmou a produktivní.<sup>23</sup>

Jak jsem se pokusila dokázat v této práci, toto je klíč k chápání a podpoře rozpravy o možných světech v kontextu literární teorie fikce.

Přeložil Michal Šestina,  
revize překladač Oldřich Vágnre.

1 „Fictional worlds“ překládáme jako „fikční světy“, „fictional object (being)“ jako „fikční objekt (entita)“, „fictional discourse (text)“ jako „fikční diskurz (text)“, „problem (concept) of fictionality“ jako „problém (koncept) fikcionality“. Pokud pojem „fictionality“ stojí v textu bez přívlastku, překládáme sřídáně jako „fikcionalita“ a „fikčnost“. Pozn. překl. než poděkovala Yevghenii Shenoví a Brianu McHaleovi za jejich užitečné komentáře ke starším verzím této práce.

3 Käte Hamburger: *The Logic of Literature*, trans. by Marjorie J. Rose, Indiana University Press, Bloomington and London 1973. [Překlad části kapitoly „Die epische Fiktion“ (s. 56–74) knihy *Die Logik der Dichtung* (Stuttgart, Ernst Klett Verlag 1968; zveřej. sřídáně v *Veränderter Auflage*) přeložila Jana E. Ilwe — Hanneliese Riese, „Normative and descriptive theory of fiction: Some comments“, *Poetics* 8, 1979, s. 63–84.

5 Tuto významnou otázku viz též Barnes ve svém životopisně-fikčním románu *Flaubertův poustěč* — Julian Barnes, *Flaubert's Exile*, London, Pan Books 1984. [Česky: *Flaubertův poustěč*, Praha, Mladá Fronta 1996.]

6 Může se fikční postava zamírovat do postavy z jiného fikčního světa? Tato podstatná otázka je probírána (prostředky aktualizace) ve „The Kugelmas Episode“ Woodho Alena, viz Woody Allen, „The Kugelmas Episode“, in: *Side Effects*, New York, Random House 1980, s. 41—55. [Česky: *Vešlejší účinky*, Praha, Argo 2003.]

7 I když na první pohled se tyto dva přístupy k fikcionalitě možná nevytáčejí, jak bude zřejmé později, její velmi různé koncepce.

8 Věcně si, že „svět“ je v literární teorii rovněž chápán v jiných, širších významech: jako model světa, jako zkonstruovaná sdílená skutečnost, jako poetický svět nějakého autora apod. — a právě ten je pro mě v této práci relevantní. „Svět“ definovaný omezeněji: význam způsoby je pojem, který vyžaduje z jiných filozofických tradic, a vynucuje si proto odlišné interpretace a daný.

9 Hilary Putnam, *Realism and Reason: Philosophical Papers*, vol. 3, Cambridge and London, Cambridge University Press 1983, s. 56.

10 Saul A. Kripke, *Naming and Necessity*, Cambridge, Harvard University Press 1973, s. 18.

11 David Lewis, *Counterfactuals*, Cambridge, Harvard University Press 1973.

12 Svým způsobem lze říci o Goodmanovi, že tuto výslovnost sdílí, avšak v opačném směru. Pro něho jsou všechny světy rovnocennými verzemi, z nichž žádná není privilegovanější nebo plnější než ostatní.

13 Robert C. Stalnaker, *Inquiry*, Cambridge, The MIT Press 1987.

14 Hilary Putnam, cit. dílo, s. 60; Saul A. Kripke, cit. dílo, s. 16.

15 Ačkoli při opatrnější interpretaci Goodmanových argumentů se jeho relativismus ukazuje jako mnohem umírněnější, než jak se zdá při povrchním čtení, viz Putnam, cit. dílo, s. 155—169.

17 Goodmanovo vyřčení zde vyznívá poněkud konzervativně. Z radikálnějšího stanoviska může být plurální svět nahližena jako ontologický fakt, a nikoli jako výsledek neobkonalosti vnímání.

18 Arca 1996, přel. Václavil Zuska, s. 31. Pozn. překl. Způsobů světových, Bratislava, diana University Press 1979, s. 218.

19 Někdy se do češtiny překládá jako „mezišvetořá identita“, Pozn. překl.

20 „Myslím, že nejlepší bude uniknout problémům s identitou například vzrušením, že neexistuje nic, co by obývalo více než jeden svět.“ Viz Lewis, cit. dílo, s. 39.

21 Kripke, cit. dílo, s. 18.

22 Tamže, s. 16.

23 Fikční postava se může narodit ve dvou rozporných datech, stejně událost se může odehrát na dvou různých místech zároveň atd. Základní rozumného čtenáře postmoderních textů nevedou takové droby k odmlčení světu těchto textů coby nemožných nebo nerozumitelných.

24 Viz Putnam, cit. dílo, s. 60. Je snadné představit metafyzické pochybnosti ohledně takových principů maximalizace. Lze prohlásit, že svět, v němž došlo k „malému zřetaku“, který změnil

polohu sklenice (nyri rozbité pod stolem spíše než stojící v bezpečí a celistvě na stole), je příliš odlišný od aktuálního stavu světa, než aby připouštěl maximalizaci na celý alternativní svět. Tedy, lokální změna je nemožná bez změny celé sady elementů v aktuální situaci, aby bylo umožněno, že nastane možná, leč neaktuální situace.

25 John Heintz, „Reference and Inference in Fiction“, *Poetics* 8, 1979, s. 85—99.

26 Jinak by se naše běžná jazyková kompetence ukázala jako nedostatečná pro porozumění jazyku literatury a četba literatury by vyžadovala osvojení si nového jazyka, jak o tom pojednáváme výše. Ačkoli četba literatury vyžaduje specializovanou „sémantickou kompetenci“, teze o literární kompetenci nemluví o nové třídě jazykových pravidel.

27 V originálu, „fuzzy kind of semantics“; „fuzzy“ znamená „nejasný“, „oznamovaný“. Ronenová zde zřejmě odkazuje k vlivnému typu neklasické logiky, který se nazývá „fuzzy logika“. Podobně jako celá řada dalších neklasických logik i fuzzy logika opouští rámec dvouhodnotovosti klasických logik. Přírůžky výroků i jiné pravdivostní hodnoty než pravda a nepravda a jako obor individuů takovou možnou individuů, pro která neplatí pouze dvě možnosti — přítlačnost nebo nepřítlačnost k ní —, ale nekonečné mnoho možností, podle podílu zastoupení v této množině. Tak například možná všech plešatých mužů bude obsahovat Ylfa Brynmarra na 100 % a Antona Bandera na 5 %. Pozn. red.

28 Jens F. Ihwe — Hannes Rieseher, cit. dílo.

29 Marie-Laure Ryan, „Fiction, non-factuals and the principle of minimal departure“, *Poetics* 8, 1980, s. 403—422.

30 Takové platónské stanovisko je rovněž předpokládáno v konceptu *dosazitelnosti* (accessibility), což je další aspekt možných světů, jejichž problematická povaha se přelévá z filosofických diskusí do definic fikcionalit.

31 Putnam, cit. dílo, s. 67.

32 Pojem *dosazitelnosti* (accessibility) mezi možnými světy zavedl do modální logiky Saul A. Kripke — viz studie „Sémantické úvahy o modální logice“ v tomto čísle *Aluze*, s. 155—165. Některé tvzení *P* pak podle Kripkeho považujeme v možném světě *w* za *nutně pravdivé* právě tehdy, jestliže je pravdivé ve všech světech *w'*, které jsou *dosazitelné* ze světa *w*. Analogicky Kripke považuje tvzení *P* za *možná pravdivé* v nějakém možném světě *w* právě tehdy, jestliže je pravdivé v alespoň jednom světě *w'*, který je *dosazitelný* ze světa *w*. Svět *w'* Kripke označuje jako *možnou alternativu* vůči světu *w* (possible relative to *w*). Pojem *dosazitelnosti* nahrazuje Leibnizovu statické pojetí možných světů (podle Leibnize jsou všechny možné světy neaktualizovanými variantami našeho světa), Pozn. red.

33 Thomas G. Pavel, *Fictional Worlds*, Cambridge, Harvard University Press 1986, s. 11. [Viz Thomas G. Pavel, „Fikční entity“, *Aluze* 2/2004, s. 102—121. Pozn. red.]

34 John Searle, „The logical status of fictional discourse“, in: *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge, Cambridge University Press 1979, s. 58—75.

35 David Lewis, „Truth in Fiction“, *American Philosophical Quarterly* 15, 1978, s. 37—46.

36 Pravdivost je *uzavřeno* na implikaci právě tehdy, jestliže z předpokladů, které považujeme za pravdivé, vyvodíme pomocí implikace závěry, které považujeme rovněž za pravdivé. Pozn. red.

37 Hector-Neri Castañeda, „Fiction and Reality: Their fundamental connections“, *Poetics* 8, 1979, s. 31—62.

38 Thomas G. Pavel, „Possible worlds in literary semantics“, *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 34, 1975 (2).

39 Richard Rorty, „Is there a problem about fictional discourse?“, in: *Consequences of Pragmatism (Essays: 1972—1980)*, Minneapolis, University of Minnesota Press 1982, s. 110—138.

40 Tamtéž, s. 132.

41 Podobný a spřízněný problém se týká pravdivosti propozic o fikci: jestliže je fikční diskurz uzavřen na implikaci, pravidla vyplývají by měla projít závaznou proměnou, aby bylo možno z fikčního diskurzu legitimně dedukovat důsledky. Zde se dostáváme k problému platných pravidel vyvozování ve fikci, jimž se zde nebudu dále zabývat.

42 Lubomír Doležel, „Truth and authenticity in narrative“, *Poetics Today* 1, 1980, s. 7—25.

43 Nelson Goodman, *Of Mind and Other Matters*, Cambridge, Harvard University Press 1984, s. 39.

44 Putnam, cit. dílo, s. 168.

45 K výzkumu těchto teorií významu viz Stephen P. Schwartz (ed.), *Naming, Necessity, and Natural Kinds*, Ithaca and London, Cornell University Press 1977.

46 Michael J. Loux (ed.), *The Possible and the Actual: Readings in the Metaphysics of Modality*, Ithaca and London, Cornell University Press 1979, s. 35.

47 Nicholas Wolterstorff, *Works and Worlds of Art*, New York, Oxford University Press 1980.

48 Castañeda, cit. dílo; rovněž Ruth Ronen, „Completing the incompleteness of fictional objects“, *Poetics Today* 9 (3), s. 497—514.

49 Heintz, cit. dílo.

50 Peter van Inwagen, „Creatures of fiction“, *American Philosophical Quarterly* 14, 1977, s. 299—308. Putnam, cit. dílo, s. 67.

51 Putnam, cit. dílo, s. 67.

52 Na rozdíl od sémantické definice možných světů prohlašuje Lewis, že možné světy nesmějí být ztotožňovány s jazykovými entitami. Jeho realismus znamená, že možné světy jsou „úspěšnými sobestatickými entitami“ a nesmějí být redukovány na něco jiného — viz David Lewis, *Counterfactuals*, cit. dílo, s. 85. Jestliže se někdo ptá, co je možný svět, musí podle Lewise uznat, že ví, jakým druhem věci je náš aktuální svět, a potom vysvětlit, že jiné světy jsou dalšími věcmi onoho druhu, jež se liší nikoli typem, ale tím, co se v nich děje. Je-li toto stanovisko písní, ztotožnění možných světů se soubory jazykových entit, jako jsou věty, bude mít za důsledek, že také aktuální svět je třídou vět. To je jen další manifestace Lewisova radikálního pojetí.